

Голянчук А.

Тарас Шевченко и Николай Гоголь: творческие параллели и отличительные черты

В статье рассматриваются в компаративном плане с позиций типологической близости (сходства, подобия) и одновременно кардинальных различий, даже разногласий, жизненных линий, творческих индивидуальностей, этических, историософских систем, религиозных позиций, социальных концепций, путей национальной самоидентификации и формирования национального сознания. Подаются соответствия тематические, сюжетные, поэтические параллели, и ряд бинарных структур, оппозиционных пар.

Ключевые слова: Т. Шевченко, Н. Гоголь, украинская национальная культура, историко-культурная идентичность, самоидентификация, национальное возрождение, творческие параллели, различия, романтическая тенденция, идейно-тематическая сходство.

Golianchuk A.

Taras Shevchenko and Mykola Gogol: creative parallels and the distinctive features

In this article figures of T. Shevchenko and M. Gogol are discussed in the comparative term from the position of typological proximity (similarity) and at the same time fundamental differences, even disagreements, life lines, creative individuals, ethical, historiosophical systems, religious items, social concepts and ways of national identity and the formation of national consciousness. Served under thematic, narrative, poetic parallels, and a number of binary structures, oppositional pairs.

Keywords: T. Shevchenko, M. Gogol, an Ukrainian national culture, historical and cultural identity, the identity, the national revival, creative parallels, differences, romantic trend, ideological and thematic similarities.

УДК 821.161.2. П. Білецький-Носенко, Т. Шевченко

**Добоні М., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка**

ПАВЛО БІЛЕЦЬКИЙ-НОСЕНКО І ТАРАС ШЕВЧЕНКО: ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ

У статті представлено спробу встановити зв'язки, що поєднують життя і творчість П. Білецького-Носенка та Т. Шевченка.

Ключові слова: П. Білецький-Носенко, Т. Шевченко, словник української мови, "Музикант", Прилуки.

П. Білецький-Носенко – одна з найбільш загадкових постатей українського літературного процесу першої половини XIX ст. Навчався у Санкт-Петербурзі, молоді літа провів у військових походах під керівництвом В. Суворова, у віці 25 років він вийшов у відставку та оселився на батьківщині – поблизу м. Прилуки тоді Полтавської губернії. Молода людина, що виросла та сформувалася в культурному центрі Російської імперії, у повсякденному житті розмовляла російською мовою, добре володіла кількома іноземними

мовами та цікавилася різними науками, опинилася у зовсім незнайомому для себе світі – Україні. Як зазначає М. Зеров, "був він спочатку і ворогом "малороссійства", і самий дух його ненавидів" [4, 930]. Що стало поштовхом до того, щоб майбутній письменник змінив своє ставлення до українців і почав наполегливо працювати в різних царинах науки заради їх просвіти, – сьогодні науковцям невідомо, але фактом залишається те, що вже через кілька років після повернення на батьківщину він починає писати українською мовою байки, віршовані новели – "сказки", як він їх називає, під впливом "Енеїди" І. Котляревського постає його бурлескно-травестійна поема "Горпинида, чи Вхопленная Прозерпина", а ще через десятиліття – освоює тему історичного минулого України та першим в історії вітчизняної літератури розробляє літературний образ Богдана Хмельницького в однойменному романі (1829 р.).

330-х рр. XIX ст. П. Білецький-Носенко починає досліджувати українську мову та довгий час працює над створенням її першого словника і граматики, особливу увагу приділяє вивченню українського фольклору – весільних обрядів, вірувань, повір'їв, походженню назв рослин, предметів тощо.

З джерел, які дійшли до нашого часу, ми дізнаємося, що П. Білецький-Носенко не тільки сам займався художньою творчістю та фольклорно-етнографічними дослідженнями, але й уважно стежив за розвитком як європейської, російської, так і української літератури, зокрема відомо, що він був обізнаний із усіма літературними новинками – твори Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка тощо. Знайомство П. Білецького-Носенка з "Кобзарем" Т. Шевченка видається нам особливо цікавим фактом його біографії, тому вважаємо за необхідне ширше розглянути питання можливого перетину життєвого та творчого шляхів цих двох українських письменників.

Сьогодні не існує жодного дослідження, яке б торкалося заявленої теми, що й зумовлює актуальність та новизну нашої статті. Маємо зазначити, що специфіка дослідження зумовила і те, що, окрім оперування фактами (у нашому випадку – твори письменників та дослідження, присвячені ним), вагоме місце займає здогад, припущення, авторська позиція.

На перший погляд П. Білецького-Носенка та Т. Шевченка мало що об'єднує: перший – типовий вчений-енциклопедист, дослідник у різних галузях знання, творчість якого позначена впливом бурлеску, незалежно від того, чи це поема, байка або романтична балада, другий – дебютував як виразний романтик. Творча зірка П. Білецького-Носенка наприкінці 30-х рр. XIX ст. уже закотилася, поступившись науковій праці, а Т. Шевченко в цей час тільки почав формуватися як поет. Перший після виходу у відставку в 1798 р.

практично не покидав околиці рідних Прилук, другий – у зрілому віці повертався у рідний край усього кілька разів. Об'єднує обох письменників хіба що живопис (окремі малюнки П. Білецький-Носенка сьогодні зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка, фонд 85 №3, малярська спадщина Тараса Шевченка сьогодні добре відома) та Прилуки – рідне для П. Білецького-Носенка місто, у якому під час подорожі Україною в 1845 р. на кілька днів зупинявся і Т. Шевченко за завданням Археологічної комісії. Зазначимо, що в "Шевченківському словнику" місту відведена окрема стаття, у якій указано, що, окрім 1845 р., Т. Шевченко був проїздом у Прилукахще в 1846 та 1859 рр. Згадки про місто зустрічаються у його повістях "Музикант" та "Наймичка" [8, 142].

Сьогодні нам точно відомо, що П. Білецький-Носенко був ознайомлений з творчістю Т. Шевченка – його збіркою "Кобзар" і поемою "Гайдамаки".

Біограф письменника в розвідці "Материалы для биографии Павла Павловича Белецкого-Носенко..." наводить його листування (1842–1843 рр.) з А. Метлинським – поетом-романтиком, збирачем, фольклору, дослідником української мови, викладачем Харківського та Київського університетів. В одному з листів, датованому 13 квітня 1843 р. А. Метлинський висуває припущення про знайомство П. Білецького-Носенка з творами Т. Шевченка: "Вы так постоянно следите за малороссийской филологией, что почти ничего важного не нахожу, чтобы вам было неизвестно. Вероятно, у вас есть уже и произведения Шевченка, нашего знаменитого, даровитого поэта, есть и приказки Гребенки, и повести Основьяненка, и сочинения Иеремии Галки, и "Снип" [5, 55].

Відповідь на це питання ми знаходимо у словнику, підготовленому П. Білецьким-Носенком. Так, у "Предуведомлении" до нього, датованому 1843 р., укладач наводить перелік використаних джерел, серед яких і художні твори: "Енеида" Ів. Котляревского, его же театральные пьесы; "Чары", соч. Тополи; трагедия "Сава Чалый" Еремии Галки; сочинения ГрицкаОсновьяненка; сочинения Е. Гребенки, а особливо неподражаемого басни; "Кобзарь" Г. Шевченка; басни и баллада "Пан Твардовский" Гулака-Артемовского и все сочинения любезных малороссов, непечатанныя до этого времени и рукописныя, которых очень много во всех родах" [6, 19]. Варто тільки зауважити, що письменник припустився помилки в зазначенні ініціалів Шевченка – Г. замість Т. Така ж помилка зустрічається і в поданій після "Предуведомления" розвідці "О языке малороссийском" (також датована 1843 р.). П. Білецький-Носенко робить короткий огляд української літератури останніх років, згадуючи і про Т. Шевченка: "Обратимся к тем, которые подарили отечественную литературу

своими прекрасными произведениями на малороссийском языке. ...Г. Шевченко написал в стихах повести под заглавием "Кобзарь" и "Гайдамаки" (1841, в Сп.-бурге)..." [6, 27].

Цікаво, що в листі-відповіді на рецензію М. Максимовича словника та граматики П. Білецького-Носенка, датованому 31 травня 1845 р., відстоюючи свої позиції, останній оминає ім'я Т. Шевченка: "...Языка нынешнего народного, на котором писали г. Г. Котляревский, Основьяненко, Гребенка и другие. Здесь кстати упомянуть, почему я похвалил "Приказки" Гребенки: нельзя не похвалить того, что нравится всем, как рассказ Гребенки, под личиною простосердечного козака, где остроумие прикрито наивностью, по выражению: он будто прост, "а слышит, как трава растет" [5, 58]. Чому він це зробив – досі залишається загадкою для дослідників. Проте, зважаючи на передмову до словника та розвідку про українську мову, ще раз зазначимо, що в 1843 р. П. Білецький-Носенко був знайомий з творами Т. Шевченка та навіть скористався ними під час роботи над словником.

Якою є імовірність того, що П. Білецький-Носенко та Т. Шевченко були знайомими у житті?

Відповідь на це питання частково знаходимо у книзі П. Жура "Дума про огонь", що розповідає про другу подорож Т. Шевченка до України після закінчення художньої Академії (1845–1847 рр.). Під час цієї поїздки поет відвідав і рідне місто П. Білецького-Носенка та навколишні села, підтвердженням цього є його повість "Музикант", яка розпочинається оповіддю про відвідини головним героєм м. Прилуки та Густинського монастиря на його околицях за дорученням Київської археологічної комісії: "Если вы, благосклонный читатель, любитель отечественной старины, то, проезжая город Прилуки П[олтавской] г[убернии], советую вам остановиться на сутки в этом городе, а если это случится не осенью и не зимою, то можно остаться и на двое суток. И, во-первых, познакомьтесь с отцом протоиереем Илиею Бодянским, а во-вторых, посетите с ним же, отцом Илиею, полуразрушенный монастырь Густыню, по ту сторону реки Удая, верстах в трех от г. Прилуки.<...>Я, изволите видеть, по поручению К[иевской] а[рхеографической] комиссии посетил эти полуразвалины и, разумеется, с помощью почтеннейшего отца Илии, узнал, что монастырь воздвигнут коштом и працею несчастного гетмана Самойловича в 1664 году, о чем свидетельствует портрет его как ктитора, написанный на стене внутри главной церкви" [9, 178].

П. Жур висуває припущення, що, перебуваючи в місті, Т. Шевченко просто не міг не оминати нагоди познайомитися з такою цікавою та відомою у Прилуках особистістю. Після цитування уривку з "Горпиниди, чи Вхопленої Прозерпини", він зазначає: "Автор цих

рядків, що зазнали на собі явного впливу "Енеїди" І. Котляревського, безперечно, відомий Шевченкові, був цікавою, самобутньою людиною" [3, 64]. На підтвердження своєї думки П. Жур наводить ще кілька аргументів: по-перше, це знайомство з колишніми випускниками домашнього пансіону П. Білецького-Носенка: "З відомих Шевченкові осіб у школі цього педагога-спартанця, крім М. Маркевича, навчалися свого часу П. О. Закревський, І. М. Скоропадський" [3, 65], хтось з них міг поділитися з поетом спогадами про своє дитинство та навчання; по-друге, можливим доказом є і такий: "У повісті "Музикант" він розповідає про свої зустрічі з одним з учителів повітового училища, отже, він не міг не знати і його почесного доглядача, відомого не тільки в Прилуках" [3, 66]. А. Н. Івахненко, красеннавець з м. Прилуки, припускає, що "у повісті "Музикант" Т. Г. Шевченко, згадуючи наглядача повітового училища, мав на увазі П. П. Білецького-Носенка" [2, с. 15].

Підтримуючи припущення П. Жура про можливе знайомство П. Білецького-Носенка та Т. Шевченка влітку 1845 р. у Прилуках, вважаємо за потрібне звернути увагу на ще один уривок з повісті "Музикант": "Учредивши все таким образом, я уселся на своей мизерии, т. е. на чемодане, и принялся рисовать прекрасно освещенную вечерним солнцем каменную церковь, довольно неуклюжей, но оригинальной архитектуры, построенную полковником прилуцким Игнатом Галаганом, тем самым, что первый отложился от Мазепы и передался царю Петру, за что и был, по смерти полковника Носа, возведен в звание прилуцкого полковника и одарен великими маестностями в том же полку" [9, 207]. Тут згадано далекого предка П. Білецького-Носенка – Івана Носа, полкового суддю, який зрадив гетьмана І. Мазепу, допомігши О. Меншикову в захопленні Батурина в 1708 р., за що потім був нагороджений полковництвом у Прилуках таволодіннями в довколишніх селах.

Цей факт був добре відомий родині Білецьких-Носенків, зберігся сімейний переказ, а сам Павло Павлович, за свідченням його біографа, навіть видрукував на сторінках "Полтавської губернської газети" десь у проміжку між 1838–1841 рр. "Биографию бывшего полковника прилуцкого Ивана Еремеевича Носа" [5, 43]. Можемо припустити, що, перебуваючи в Прилуках, знаючи історію колишнього прилуцького полковника Івана Носа, Т. Шевченко не міг не оминати можливості зустрітися з його прямим нащадком або принаймні поцікавитися його долею в інших мешканців міста. З іншого боку, видається цілком вірогідною здогадка, що поет міг свідомо уникнути зустрічі з далеким родичем зрадника Мазепи.

Точної відповіді на питання, чи відбулася зустріч П. Білецького-Носенка та Т. Шевченка у червні 1845 р. під час перебування

останнього в Прилуках, ми дати не можемо. Проте наведені факти ще раз переконують нас у тому, що останньому принаймні могло стати відоме ім'я прилуцького письменника, педагога та просвітителя.

Сьогодні пошуки точок перетину П. Білецького-Носенка та Т. Шевченка сконцентровані головним чином у мовознавчій площині. Звернімо увагу на кілька публікацій, які за своїм змістом становлять невелику лексикографічну дискусію.

В. Русанівський в "Історії української літературної мови" торкається питання про співвідношення словника мови творів Т. Шевченка та словника П. Білецького-Носенка, вивчення яких дозволило йому зробити висновок: "...в україномовних творах Кобзаря тільки 29,5% слів збігаються з тими, які фіксував лексикограф XIX ст.; що ж до П. Білецького-Носенка, то він не ввів до реєстру свого словника понад 73% слів, використаних поетом!" [7, 213], а це своєю чергою, на думку В. Русанівського, свідчить про те, що: "П. Білецький-Носенко створював загальномовний словник, а Т. Г. Шевченко, звичайно, такої мети перед собою не ставив: його словник – це насамперед та лексика, яка була потрібна йому як митцеві, щоб розбудити духовні сили народу" [7, 214]. Окрім того, науковець використовує словник П. Білецького-Носенка, щоб довести поширеність слова "перетика" з одного з маловідомих віршів Т. Шевченка і введеного в словник П. Білецького-Носенка [7, 173].

Із заявленими В. Русанівським твердженнями не погоджується Б. Галас у статті "Про співвідношення словника мови творів Т. Шевченка і словника українського мови П. Білецького-Носенка". Зокрема, дослідник не поділяє тезу про загальномовний характер словника П. Білецького-Носенка. На його думку, лексикограф своїм словником намагався продемонструвати споконвічну оригінальність мови українців, окрім того, П. Білецький-Носенко "мав на меті показати не лише багатство української простонародної мови, а й мову освічених верств – передусім ту її частину, якою вона відрізняється від російської" [1, 199], а використання сучасних йому творів як джерела для словника також слугувало для того, щоб "показати багатство і своєрідність української мови на фоні російської" [1, 202]. Загалом можна говорити про те, що словник швидше належить до диференційних, ніж загальномовних. Щодо слова "перетика", то Б. Галас висуває версію, що Т. Шевченко використав його в іншому значенні, ніж те, що закріплене в словнику П. Білецького-Носенка та словнику мови творів Т. Шевченка, для нього є ближчою версія Н. Данилевської, що перетик – це один із різновидів домотканого полотна, що перетикається кольоровою чи якоюсь відмінною смужкою [1, 207].

Як бачимо, на основі відомих нам джерел можна стверджувати, що П. Білецький-Носенко був не тільки знайомий із творчістю

Т. Шевченка, а й користувався його творами під час роботи над словником української мови. Окремі факти з біографії обох письменників дозволяють нам висунути припущення про їх зустріч у м. Прилуки під час подорожі Шевченка Україною в 1845 р. А комплексне вивчення творчості Т. Шевченка та лексикографічної праці П. Білецького-Носенка сьогодні відкриває перед нами нові горизонти до прочитання творів першого і віднаходження місця словника другого серед йому подібних праць XIX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галас Б. Про співвідношення словника мови творів Т. Шевченка і словника української мови П. Білецького-Носенка / Б. Галас // *Шевченкознавчі студії*: [зб. наук. пр.] / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2011. – Вип. 14. – С. 197–208.
2. Івахненко Н. Хто вірою і правдою служив Україні / Ніна Івахненко // *Освіта*. – 1994. – 16 липня. – С. 15. 3. Жур П. Дума про Огонь. 3 хроніки життя і творчості Тараса Шевченка / Петро Жур. – Київ : Дніпро, 1985. – 434 с.
4. Зеров М. Аполог в українській літературі XIX–XX вв. / Микола Зеров // *Українське письменство*: [упоряд. М. Сулима; післям. М. Москаленка]. – Київ : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – 1301 с.
5. Материали для біографії Павла Павловича Белецького-Носенко как украинского литератора и педагога с его *facsimile* и оставленные одним из его воспитанников // *Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. – Ф. I – № 294.
6. Німчук В. Перший великий словник української мови Павла Білецького-Носенка // *Павло Павлович Білецький-Носенко. Словник української мови*. – Київ : Наукова думка, 1966. – С. 5–37.
7. Русанієвський В. Історія української літературної мови: Підручник / В. М. Русанієвський. – Київ : АртЕк, 2001. – 392 с.
8. *Шевченківський словник*: Т. 2. Мол – Я. – Київ : Головна редакція УРЕ, 1977. – 412 с.
9. Шевченко Т. Музикант // *Шевченко Т. Зібрання творів*: У 6 т. – К., 2003. – Т. 3: *Драматичні твори. Повісті*. – С. 178 – 239.

Надійшла до редколегії 11.03.14

Добони М.

П. Белецький-Носенко и Т. Шевченко: точки пересечения

В статье представлена попытка установить связи, объединяющие жизнь и творчество П. Белецкого-Носенко и Т. Шевченко.

Ключевые слова: П. Белецкий-Носенко, Т. Шевченко, словарь украинского языка, "Музикант", Прилуки.

Doboni M.

P. Biletsky-Nosenko and T. Shevchenko: the point of intersection

The paper presents an attempt to establish the ties that bind the life and work of P. Biletsky-Nosenko and T. Shevchenko.

Keywords: P. Biletsky-Nosenko, T. Shevchenko, Ukrainian language dictionary, "Musician", Pryluky.